

A fejvégű grammatikától a fejkezdetű felé: generációs különbségek a mai udmurt beszélőkörében a szórendhasználat és -megítélés terén

1. Bevezetés

Előadásomban az információs szerkezetileg neutrális mondat- és szintagmatikus szórendeket vizsgálom tipológiai megközelítésben a mai udmurt nyelvben. A közvélekedéssel szemben – miszerint az udmurt meglehetősen következetes SOV nyelv –, Ponarjadov (2010)¹ és Asztalos–Tánczos (2014)² felfogását követve amellett érvelek, hogy a mai udmurt nyelvben az (S)OV-grammatika mellett kiépülőben van az (S)VO-grammatika is. Empirikus kutatásom során a fiatal udmurt beszélők kedvezőbben ítélték meg és gyakrabban produkálták az ún. fejkezdetű szórendeket, mint az idősebb udmurt adatközlők. Ez a generációs különbség feltételezésem szerint a fiatal udmurt beszélőknek az orosz nyelv javára eltolódó kétnyelvűségével (vö. Salánki 2007:³ 59) magyarázható (az orosz nyelv SVO alapszórendet és fejkezdetű szintagmatikus szórendeket mutat), és akár az SVO és egyes fejkezdetű szintagmatikus szórendek általánosabbá, majd alapszórenddé válásához vezethet.

2. Módszerek

Kutatásom a nyelvészeti tipológia azon elméleti alapvetéséből indult ki, miszerint a világ nyelveiben korreláció van a mondat ún. alapszórendje (alany, tárgy és állítmány jelöletlen szórendje neutrális mondatokban) és egyéb szerkezetek fő alkotóelemeinek (*fej* vagy *alaptag* és *bővítmény*) neutrális szórendje között.

A kutatást terepmunka keretében, kérdőíves, nem-reprezentatív felméréssel végeztem 2014–15 telén és 2015 tavaszán. A kérdőívben a neutrális fejjégű és fejkezdetű sorrendek produkcióját és megítélését teszteltem négyféle feladattípus alkalmazásával a Dryer (1992)⁴-féle ún. korrelációs pároknál és néhány további szintaktikai szerkezetnél (pl. vonzatos melléknevek, habeo-szerkezetek, egzisztenciális mondatok). A szerkezeteket mondatba ágyazva vizsgáltam, a mondatok információs szerkezeti semlegességét a kontextus biztosította (a vizsgált mondatok nagy része a 'Mi történt?' jelentésű vagy ezzel szinonim kérdésre adott válaszként szerepelt a tesztfeladatokban).

A kérdőívet 90 udmurt anyanyelvi beszélő töltötte ki. Az adatközlők kiválasztása életkor és lakóhely alapján történt, így az összes nagyobb udmurt nyelvjárás csoport (északi, középső, déli, periferikus déli) beszélőitől és a városi (izsevszki) udmurtoktól is gyűjtöttem adatot. Az adatközlők életkorát tekintve eredeti célom a 60 év feletti és a 20 év alatti udmurt beszélők eredményeinek összehasonlítása volt, a 60 év fölötti adatközlők alacsony aránya miatt azonban a kiértékelés során végül a következő három életkori csoportot különböztettem meg: 1. 1935 és 1965 között született beszélők; 2. 1971 és 1984 között született beszélők; 3. 1994 és 2002 között született beszélők.

¹ PONARJADOV, V. V., 2010. *Porjadok slov v permskikh jazykakh v sravnitel'no tipologicheskoy osveshchenii (prostoe predlozhenie)*. Syktyvkar: Komi nauchnyj centr UrO.

² ASZTALOS, E.–TÁNCZOS, O.: *Competing Grammars in nowadays Udmurt*. Előadás: 7. Budapesti Uráli Műhely, Budapest, Nyelvtudományi Intézet, 2014. február 3–5.

³ SALÁNKI, Zsuzsanna, 2007. *Az udmurt nyelv mai helyzete*. Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem. Kézirat.

⁴ DRYER, M. S. 1992. The Greenbergian Word Order Correlations. *Language* 68: 81–138. o.

3. Adatok és eredmények

A kérdőíves felmérés tanúsága szerint a legtöbb vizsgált szerkezetet a beszélők egy része grammatikusnak tartja és produkálja is *fej-bővítmény* sorrendben. A (1)-es példa ige és határozói vonzata, a (2)-es kopula és állítmánykiegészítő, a (3)-as állítmányi funkciójú melléknév és vonzata, a (4)-es mondatbevezető és mondat, az (5)-ös pedig birtok és birtokos *fej-bővítmény* sorrendű előfordulását illusztrálja.

(1) *Griša usiz pagdža jylys.*
Gergő esik-PST.3SG létra -rÓl
'Gergő leesett a létráról.'

(2) *Anna luiz köto.*
Anna lesz-PST.3SG hasas
'Anna teherbe esett.'

(3) *Udmurtija uzyr ošmesjosyn.*
Udmurtia gazdag forrás-PL-INS
'Udmurtia gazdag forrásokban.'

(4) *Ataj tode, što Saša tunne „kyk” baštiz.*
apa tud-PRS.3SG hogy Sanyi ma kettő kap-PST.3SG
'Apa tudja, hogy Sanyi ma kettést kapott.'

(5) *Kiyz Koľalen čigiz.*
kéz-3SG Miki-GEN eltörik-PST.3SG
'Mikinek eltört a keze.'

A fejkezdetű sorrendek a legfiatalabb, 1994 és 2002 között született adatközlők számára voltak a legelfogadhatóbbak. Területi megoszlás tekintetében a periferikus déli nyelvjárás csoport beszélői (esetünkben a tatársztáni adatközlők) választották a legalacsonyabb arányban a fejkezdetű sorrendeket, de a különbség a fiatal és az idősebb adatközlők választásai között itt is megmutatkozott.

4. Következtetések

Noha a kérdőíves felmérés nem volt reprezentatív jellegű, az eredmények alapján valószínűsíthető, hogy generációs különbség áll fenn a mai udmurt beszélőközösségben a fejkezdetű sorrendek megítélése és produkciója tekintetében. Ez a generációs különbség akár az udmurt nyelv folyamatban lévő szórendi tipológiai változására is utalhat (hasonló szintaktikai változás – egyéb uráli nyelvek mellett – az udmurt legközelebbi rokon nyelveiben, a komi-zürjénben és a komi-permjákban is lezajlott). A szórendhasználat és -megítélés terén mutató generációs különbség feltételezésem szerint összefüggésbe hozható azzal, hogy a fiatal beszélőknél az orosz nyelv használata egyre jelentősebb szerepet kap (vö. Salánki 2007: 138), és míg az idős udmurtok udmurt-orosz kétnyelvűsége még jellemzően az udmurt javára, a fiatal beszélők kétnyelvűsége már az orosz nyelv javára mutat eltolódást (vö. Salánki 2007: 59).